

Молиявий Ҳисоботнинг Халқаро Стандартларига Ўтиш Шароитида Фойда Солиғи Аудитини Олдида Турган Асосий Вазифалар

Пашаходжаева Дилдора Джабборхоновна¹

Аннотация: Мақолада фойда солиғи аудитига доир хорижий ва маҳаллий олимлар фикрлари ўрганилиб, даврий адабиётлар ўрганилиши натижасида фойда солиғи аудитини яхлит тизимга келтириш учун унинг аудити олдида турган асосий вазифаларни белгилаб олинishi ёритилган.

Калит сўзлар: Фойда солиғи, фойда солиғи аудити, аудиторлик rischi, солиқ аудити, фойда солиғи аудитининг мақсади ва вазифалари.

Кириш. Халқаро амалиётда олиб борилаётган илмий-тадқиқотларда мамлакатлар иқтисодиётини глобаллашуви, инвестицияларни бир мамлакатдан иккинчи мамлакатга кўчиб ўтиши, трансмиллий компанияларни вужудга келиши ва ривожланиши шароитида фойда солиғи кўрсаткичлари бухгалтерия ҳисоби ҳамда аудит таҳлили услубини такомиллаштиришга катта эътибор қаратилган. Бу борада олиб борилган илмий изланишлар натижасида фойда солиғи аудитининг концептуал масалалари, аудит таҳлилинини такомиллаштириш бўйича маълум ютуқларга эришилган. Лекин барча корхоналар учун умумий бўладиган аниқ бир тавсиялар ишлаб чиқилишида ҳали тадқиқотлар олиб борилиши лозим бўлиб турибди.

Ўрганилганлик даражаси. Фойда солиғи ҳисоби ва аудитининг методологик масалалари хорижлик олимлар М.М.Богданова [2], John Graham, Jana Raedy, Douglas Shackelford [16], А.А.Савин, В.И.Подольскийлар [9] қаламига тегишли дарсликлар, ўқув қўлланмалар ва илмий мақолаларида ёритилган.

Фойда солиғи кўрсаткичлари ҳисоби ва аудитининг айрим назарий ва методологик жиҳатлари, мамлакатимиз олимларидан Р.Д.Дусмуратов [3], Б.И.Исроилов [5], Н.Ф.Каримов [6], Ҳ.Н.Мусаев [7], К.Б.Уразов [11], З.Н.Қурбанов [12,13,14], К.Р.Ҳотамов [15] ва бошқа олимлар қаламига мансуб монографиялар, дарсликлар, ўқув қўлланмалар ва илмий мақолаларда ёритилган.

Бироқ чоп этилган ишларда фойда солиғи кўрсаткичлари аудитининг мақсади ва уларнинг аудитининг вазифаларининг яхлит тизими ишлаб чиқилмаган.

Асосий қисм. Фойда солиғи кўрсаткичлари аудитининг хусусияти шундаки, уни даромадлар ва харажатларни тўлиқ аудит текширувидан ўтказмасдан туриб, ўтказиб бўлмайди. Шунингдек, фойда солиғи кўрсаткичлари аудитини ўтказишдан олдин барча билвосита солиқлар ҳамда харажатларга киритиладиган солиқлар аудит кўригидан ўтказилиши лозим. Чунки, ушбу кўрсаткичлар реаллигига амин бўлмасдан туриб, фойда солиғи кўрсаткичлари тўғрилигини текшириб бўлмайди. Ўз навбатида, фойда солиғи кўрсаткичлари реаллигига амин бўлмасдан туриб соф фойдани, шунингдек, бухгалтерия баланси ва ҳисоботнинг бошқа шакллари моддалари суммалари реаллигини текшириб бўлмайди.

Адабиётларда муаллифлар умуман солиқ аудити, шу жумладан фойда солиғи аудити мақсадини турлича белгилаганлар. Чунончи, З.Н. Қурбанов солиқ аудитининг мақсадини шундай белгилаган: «Солиқларни тўғри ҳисоблаш, ўз вақтида тўлаш ва солиқ қонунчилигига риоя қилишни аниқлаш»[14; 38-б.].

Айрим адабиётларда фойда солиғи аудити олдида тўртта мақсад туриши таъкидланган:

¹ Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти доцент в.б.

- a) солиқ қонунчилиги ва йўриқномаларига амал қилинганликни, жорий фойда солиғини аниқлашда ҳеч қандай моддани назардан четда қолдирилмаганлигини, фойда солиғи бўйича мажбурият ёки активнинг балансида аниқ кўрсатилганлигини текшириш;
- b) фойда солиғи бўйича доимий ва вақтинчалик фарқларни ҳамда жорий мажбуриятларни балансида бухгалтерия ҳисоби тамойилларига мос равишда акс эттирилганлигини текшириш;
- c) вақтинчалик фарқларнинг вужудга келиши ва ҳисобдан чиқарилиши билан боғлиқ кечиктирилган солиқ активлари ва кечиктирилган солиқ мажбуриятларини тўғри баҳоланганлиги ва тегишли ҳисобот даври ҳисоботида акс эттирилганлигини текшириш;
- d) шартли даромадлар (ёки харажатлар), тўланадиган фойда солиғи суммаси, кечиктирилган солиқ активи ва кечиктирилган солиқ мажбурияти тўғрисидаги ахборотларнинг молиявий ҳисоботда тўлиқ очиқ берилганлигини текшириш.

Профессор Х.Н. Мусаев [7; 18-б.] аудитнинг мақсадига таъриф бермаган, лекин аудитни ўзига қуйидагича таъриф берган: «Аудит – бу муайян ваколатлар берилган шахслар, яъни, аудиторлар томонидан хўжалик юритаётган субъектлар фаолиятларининг республикада қабул қилинган қонун – қоидаларга мувофиқлигини текшириш йўли билан баҳолаш ва ҳолисона хулосалар беришдир».

Профессор Р.Дусмуратов [4; 296-б.] аудитнинг мақсадини «Солиқлар ва бошқа тўловлар бўйича бюджет билан ҳисоб-китобларни аудиторлик текширувидан ўтказишнинг мақсади-текшириладиган хўжалик юритувчи субъект бухгалтерия ҳисоботининг солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича қарздорликни акс эттириш қисмида, ҳамда солиққа тортишдаги тартибга солинмаган масалалар билан боғлиқ сезиларли ҳолатларни акс эттиришдан иборат» мазмунида белгилаган.

Профессор М. Тўлаходжаева ва бошқалар [10; 46-б.] муаллифлигида ёзилган манбаларда аудитнинг мақсадини «Қорхонада бюджет билан ҳисоб-китоблар аудитининг асосий мақсади солиқ ва йиғимларнинг барча турлари бўйича ҳисоблар тўғри ташкил этилиши, улар тўлиқ ва ўз вақтида бюджетга ўтказилиши, солиқ тўловларининг кечиктирилиши сабаблари ва боқимандалар қайси счётларда ўтказилганлиги, маблағлар ўз вақтида ўтказилмаганлигига айбдор шахсларга нисбатан ва йўл қўйилган камчиликларнинг олдини олиш учун қандай чоралар кўрилганлигини аниқлашдан иборатдир» деган мазмунда берганлар.

Аудитнинг халқаро таълимоти ва амалиётида аудитнинг мақсади бошқача ифодаланган, яъни, у «аудиторга тузилган молиявий ҳисоботни барча муҳим жиҳатлари бўйича молиявий ҳисоботни тақдим этиш асосларига мос келиши тўғрисида ўз фикрини баён қилиш учун имконият бериш» мазмунида берилган [1].

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, адабиётларда умумий аудитнинг, шу жумладан, фойда солиғи кўрсаткичлари аудитининг мақсадини белгилашда яхлит ёндашиш йўқ. Бизнинг фикримизча, аудитнинг бош мақсади фойдаланувчиларга тақдим этилаётган молиявий ҳисоботни қонун ҳужжатларида белгиланган тартиб-қоидаларга мос келиши тўғрисида аудиторлик ташкилотининг ҳолис фикрини (хулосасини) шакллантириш учун тегишли исботу-далилларни йиғиш ҳисобланади. Тегишли исботу-далилларсиз аудиторлик ташкилоти молиявий ҳисоботнинг барча муҳим жиҳатлари бўйича давлат қонунлари ва бошқа меъёрий ҳужжатларга мос келиши ёки келмаслиги тўғрисида ўз фикрини билдира олмайди. Ушбу мақсадга эришиш учун аудиторлик текшируви ўтказилади. Фикримизча, яхлит аудит текшируви олдига қўйиладиган ушбу мақсад фойда солиғи кўрсаткичлари аудитининг ҳам бош мақсади ҳисобланади.

Аудитнинг мақсади унинг олдида турадиган вазифаларни белгилаб беради.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, фойда солиғи кўрсаткичлари аудитининг асосий вазифаларини бўлиб, бизнингча, қуйидагилар ҳисобланади:

- фойда солиғи кўрсаткичлари объектлари бўйича ҳаракатдаги қонунлар ва бошқа меъёрий ҳужжатларга амал қилинганликни аниқлаш, мавжуд камчиликларни очиқ бериш;
- фойда солиғи кўрсаткичлари ҳисоби ва ҳисоботи ҳолатини баҳолаш ва унга ҳулоса бериш;
- мавжуд камчиликларни бартараф этиш бўйича аниқ тавсияларни ишлаб чиқиш;
- хўжалик юритувчи субъектларга фойда солиғи кўрсаткичлари ҳисобни юритиш, солиқ декларацияларини тузиш, мавжуд камчиликларни бартараф қилишда амалий ёрдам кўрсатиш, маслаҳатлар бериш ва бошқалар.

Хулоса. Фойда солиғи кўрсаткичлари, бошқа объектларга нисбатан риск даражаси юқори бўлган текшириш объектлари ҳисобланади. Бунга бевосита аудит текшируви учун ажратилган вақт ҳам ўз таъсирини ўтказди. Одатда, мижоз комплекс аудитни қисқа муддатда ва соз ўтказишга манфаатдор ҳисобланади. Мижознинг бу манфаати ва талаби аудиторлик ташкилоти учун зарар келтириши мумкин. Чунки вақт миқдорининг чегараланганлиги аудиторларга комплекс текширилиши лозим бўлган саволларни тўлиқ қамраб олишга имкон бермайди. Шу боис ҳам, мижоз томонидан вақт миқдорини чегаралаш талаби қўйилган шароитда аудиторлик rischi даражасини, айниқса аниқлаб бўлмайдиган хатолик rischi даражасини паст миқдорда белгилаш аудиторлик ташкилоти учун ўзини салбий жиҳатлардан соқит қилиш ва кафолатлашнинг энг муҳим воситаси ҳисобланади. Имкон қадар аудиторлик ташкилоти аудиторлик rischi даражасини мижоз манфаати нуктаи назаридан тахминлаши, уни юқори баҳолаши, унга эришиш учун текширишга етарлича вақтни шартномаларда келишишга эришиши лозимдир.

Бу ўз навбатида текширув олди, аудиторлик ташкилотлари томонидан вазифаларни тўғри белгиланишига ҳам бориб тақалади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Аудит по МСА. Учебное пособие Национальная Ассоциация бухгалтеров и аудиторов Узбекистана и НОУ «ILMFANRIVOJ» - Ташкент 2019, - 14 стр.
2. Богданова М.М. Аудит налогообложения: учебное пособие / М.М. Богданова. - Барнаул, ИП Колмогоров И.А., 2014. - 137 с
3. Дусмуратов Р.Д. Аудиторлик фаолияти: назария, услубиёт ва амалиёт. Монография.-Т.: Молия, 2007. - 276 бет.
4. Дўсмуратов Р.Д. Аудит асослари. Дарслик.-Т.: Ўзбекистон миллийэнциклопедияси, 2003. - 296 бет.
5. Исроилов Б.И.Солиқлар ҳисоби ва таҳлили: муаммолар ва уларнинг ечимлари. Монография. – Т.:Ўзбекистон, 2006. -272 бет.
6. Каримов Н.Ф. Тижорат банкларида ички аудитни ташкил қилиш ва унинг услубиётини такомиллаштириш муаммолари: Дис. автореф. ... икт. фан. д-ри. – Т.: 2007. - 39 бет.
7. Мусаев Ҳ.Н. Аудит. Дарслик. – Т.: Молия, 2003. – 18 бет.
8. Пашаходжаева Д.Д. Фойда солиғи ҳисоби ва аудитини такомиллаштириш. Илмий-услубий тавсиялар. – Самарқанд: СамДЧТИ нашр-матбаа маркази 2020, - 3.6 б.т.
9. Савин А.А., Подольский В.И. Аудит : учебник для академического бакалавриата. 5-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2017. - 455 стр.
10. Тулаходжаева М.М. ва бошқалар. Аудит. II жилд. - Т. : NORMA, 2014 йил., - 46 бет.
11. Уразов К.Б. Иқтисодий эркинлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисобининг концептуал масалалари. Монография. - Т.: Фан, 2005. -89 -135-бетлар.
12. Қурбанов З.Н. Солиқ ҳисоби. Монография.Т. , «Фан», 2006. 75-76 бет.

13. Қурбонов З.Н. Солиқлар ҳисоби ва аудитининг назарий ва методологик асослари. И.ф.д. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати –Т.: БМА, 2008 -18 бет.
14. Қурбонов З.Н. Солиқ аудити. Ўқув қўлланма. – Т.: Фан ва технология,2007, - 38-бет.
15. Ҳотамов К.Р. Билвосита солиқлар ҳисоби ва таҳлилини такомиллаштириш. Монография. – Т.: Молия, 2016 й. -168 бет.
16. John Graham, Jana Raedy, Douglas Shackelford. Research in accounting for income taxes. Working Paper 15665 <http://www.nber.org/papers/w15665> NATIONAL BUREAU OF ECONOMIC RESEARCH 1050 Massachusetts Avenue Cambridge, MA 02138 January 2010.- p.125.

